

Teresa SOLÀ SIMON

«NISI CREDIDERITIS NON INTELLIGETIS»
LECTURA D'IS VII, 9 PER RAMON LLULL

I. INTRODUCCIÓ

Molts són els factors que s'han de tenir en compte a l'hora d'estudiar un text antic, més quan el text és bíblic. Però sens dubte el primer que hom ha de tenir present és el marc històric que donà origen al text i l'època de formació del mateix.

La Bíblia és un clar i bell exponent d'estudi d'un text a partir de la interdisciplinarietat amb moltes dades externes i internes que l'envolten, i a partir dels diferents mètodes exegètics acceptats avui dia s'obren nous camins a l'estudi de la Bíblia.¹ Però la Bíblia presenta una gran diferència respecte d'altres textos antics: el protagonista principal no és l'home sinó Déu mateix. Un Déu, el Déu d'Israel, que es comunica i es revela a l'home entrant en la història sense capgirar-la, un Déu que es fa proper a l'home a partir de la *paraula*, encarnant-se, i donant la total i plena llibertat a l'home en la seva opció i en el seu obrar.

L'exegesi diu: « Per mitjà dels homes i a la manera humana Déu ens parla, per què parlant així ve al nostre encontre».

De totes les vocacions que trobem al llarg i ample de la Bíblia podem dir que, allà on Déu es comunica d'una manera especial, amb la *paraula*, amb el seu דָבָר «dabar», i on la vocació adquireix una gran humanitat i bellesa és en els Profetes.

El primer pas per a la comprensió del text d'Is 7,9 serà conèixer breument el seu context històric i el significat teològic de l'expressió isaïana:

אִם לֹא תִאֱמִינּוּ כִּי לֹא תֵאֱמָנּוּ

II. Is 7,9. MARC HISTÒRIC I TEOLÒGIC

Amb el capítol 7 d'Isaïas s'enceta l'anomenat «Llibre de l'Emmanuel» format pels cc. 7-11. Com diu Alonso-Schökel: «Si bé pot resultar un títol sorprenent, resulta, però, ben encertat».² El «signe» del nen nascut d'una noia jove és el punt d'unitat i fil conductor dels capítols que el formen.

1. PONTIFICIA COMISSIÓ BÍBLICA, *La interpretació de la Bíblia en l'Església*, Pròleg de F. RAURELL, Roma 1993.

2. L. ALONSO SCHÖKEL- J. L. SICRE DÍAZ, *Profetas I*, Madrid, Ed. Cristiandad, 1980.

Isaïas neix vers la segona meitat del s. VIII, en temps del regnat del rei Ozias-Azarias (767-739). Fou un temps de benestar si es compara amb els anys anteriors en què Israel quedà dividit en dos regnes, el del Nord i el del Sud (Judà- Israel).

A la mort del rei Ozias pujà al tron Yotan, i serà en el curs del seu regnat que s'anirà enfortint Damasc.³ De sobte, però, en l'Antic Pròxim Orient se sentiran insegurs davant l'aparició d'una gran potència: Assíria.

Passat el temps del rei Yotan, el succeirà en el tron de Judà el rei Acaz, temps que desembocarà en la guerra siro-efraïmita.⁴ Una guerra provocada per la resistència del rei Acaz a entrar a formar part de la coalició Samaria (Regne del Nord o Efraïm) - Damasc (Síria) contra l'imperi Assiri. La resistència d'Acaz causarà aquesta guerra de Samaria-Damasc contra Judà.⁵

El rei Acaz atemorit demanarà ajut a Tiglatpilésser III,⁶ un ajut que lluny de dur a la «salvació» que desitjava el rei Acaz, conduirà Judà a greus conseqüències, quedant sotmesa a Assíria i sota forts tributs. «O quam cito transit gloria mundi», el regne del Nord, Israel, desapareix definitivament en el 721 i Judà arrossega el seu desencert força temps.⁷

Enmig d'aquestes circumstàncies entrarà en escena Isaïas, portador d'un missatge lliure i alliberador. Els cc. 7-11 que formen l'anomenat «Llibre de l'Emmanuel» els emmarquem en aquest context històric de la guerra siro-efraïmita.⁸ Aquests capítols certament són una pàgina de fe, el rei Acaz posa tota la seva confiança i fe en les armes, cercant la «salvació» en una aliança política, però la tasca del profeta serà dir en tot moment i recordar tothora que la vida d'Israel no depèn d'aquest tipus d'aliança, ni en la pròpia força, sinó en Déu, d'aquí *Is* 7,9: «Si no creieu (=si no us feu forts en mi, si no teniu fe) tampoc no podreu subsistir».

Aquesta és pròpiament la traducció i interpretació de l'expressió isaiana *Is* 7,9:

אִם לֹא תִאֲמִינְךָ כִּי לֹא תֵאֲמֹנְךָ⁹

3. Cf. *2Re* xv, 37.

4. Serà en contra d'Assíria i per iniciativa d'una altra gran potència: Egipte, que es formarà la coalició dels regnes de Síria i Israel i a la qual s'intentarà d'arrossegar també Judà.

5. Certament que el nom de guerra siro-efraïmita no respon del tot a la realitat històrica dels fets, ja que serà Síria i Israel formant coalició qui farà la guerra al regne de Judà en no poder aliar-se a fi de rebel·lar-se contra Assíria. Israel i Síria resultaven, poca cosa' davant l'imperi Assiri i necessitaven Judà.

6. *2Re* xvi, 7-9. Podem trobar el mateix fet històric interpretat de forma diferent, degut al tarannà del Cronista, en *2Cr* xxviii, 16-21.

7. J. BRIGHT, *La historia de Israel*, Bilbao, Desclée de Brouwer, 1970.

8. Al llarg dels cc. VII-XI s'intercalen passatges de l'últim temps d'Isaïas o de deixebles seus.

9. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, R. KITTEL-P. KAHLE-W. RUDOLPH- H.P. RÜGER (eds.), Stuttgart 19879.

Només la confiança, només la fe en Déu serà i és la que manté Israel fort i ferm.¹⁰ Els raonaments del profeta ténen com a base i font la teologia de l'Aliança: Israel només pot tenir història a partir de la fe; el seu origen es deu a Déu.¹¹ Tot i així Acaz prefereix pactar amb Assíria posant, d'aquesta manera, en perill la gratuïtat de l'Aliança i de la salvació.¹² D'aquí la paraula alliberadora d'Isaïas: de la feblesa, d'una noia jove, en naixerà un infant que portarà per nom *Emmanuel*, que serà el vertader portador de la salvació d'Israel, per què en ell sí que: «Déu-serà- amb-nosaltres».¹³

1. Significat de l'arrel del verb מִן 'mn.

Amb l'arrel (מִן) l'hebreu vol significar el verb: *ser ferm, estar segur, ser lleial*.

Trobem aquesta arrel documentada en arameu imperial o bíblic, en arameu i en les branques semítiques del sud. Si bé altres investigacions fan saber que podria tenir relació amb l'egipci *mn* «ser ferm, romandre».

És freqüent l'ús d'aquesta arrel en els modes verbals anomenats: *nifal* «tenir duració, durar, ser lleial, fidel», i *hifil* «estar segur, confiar, tenir fe, creure».

El significat base de l'arrel del verb מִן 'mn és molt discutit, l'opinió tradicional li dóna el sentit de «ferm, segur, de confiança». I així ens ho demostren els autors bíblics més recents de l'AT que encara coneixen el significat originari de l'arrel del verb מִן 'mn (*Job* 39,24) i també els escrits de Qumran.

En la seva forma *nifal* i en un sentit eticoreligiós expressa «fidelitat, lleialtat». Pròpiament no es pot dir que existeixi un terme oposat, per tant hi ha el costum d'usar-lo en un sentit negatiu afegint-hi la partícula *no* (lo) - לֹא, al davant, com és el cas d'*Is* 7,9.¹⁴

10. Aquest també és el sentit, per analogia, de l'expressió bíblica: «Déu és una roca». Tota la resta és fràgil, inconsistent, insegur. *Sl* LXXXVI, 8; *Is* xxx, 29. Fa servir la mateixa comparació bíblica *Mt* VII, 24-27 aplicat a l'amor i a la fidelitat fonamentats sobre Déu: l'home que edifica la seva família i la seva vida damunt la roca no serà vençut per res.

11. F. RAURELL, *Isaïas en La Bíblia dia a dia*, E. CORTÈS-J.O. TUÑÍ- F. RAURELL (eds.), Associació Bíblica de Catalunya, Barcelona 1980. Cf. *Is* xxx, 15-17.

12. En la mateixa línia trobem el deuteronomista; sense oblidar la influència rebuda del corrent profètic, tota la tradició deuteronomista ens fa adonar d'allò més greu, del pecat pitjor que pot cometre Israel: faltar a la fidelitat de l'Aliança, la manca de confiança en Déu, de fe en Déu. Serà en aquest sentit que la tradició deuteronomística, de clara tendència antimonàrquica, no dubtarà ni un moment a posar en relleu les faltes d'infidelitat a l'Aliança i, per tant, a Déu, comeses pels reis d'Israel, tot fent un judici positiu o negatiu de la història d'Israel en relació a aquesta fidelitat.

13. *Is* xxvii, 7, 14: אֱלֹהִים עִמָּנוּ «Emmanuel».

14. Cf. *Jer* xv, 18. *Sl* LXXVIII, 37.

En la seva forma *bifil* **יָמַן** 'mn té un sentit original físico-concret existent encara avui dia «estar ferm, estar-se quiet».¹⁵

Però el sentit psicològic és més freqüent «tenir confiança, ser confiat».¹⁶

Així en *Is* 7,9¹⁷ **יָמַן** 'mn és usat per la seva rellevància teològica «tenir fe, confiança en, creure», i és usat tant en la forma *nifal* com *bifil* en afirmacions teològiques.¹⁸

En l'expressió isaïana que trobem en 7,9 apareix aquesta arrel en les seves dues formes verbals *nifal* - *bifil*, així tenim:

- a) **תַּמְיִן** [...] en forma *bifil causativa* «fes que siguis»
 b) **תַּמְיִן** [...] en forma *nifal reflexiva* «sigues».

D'aquesta manera els text d'*Is* 7,9 serà: «Si no us feu forts (si no feu que si-gueu forts en Déu) no romandreu sòlids (no subsistireu fidels, no romandreu fidels en Déu, no sereu fidels)».

2. Les traduccions al grec i al llatí

Aquesta expressió d'*Is* 7,9 entesa així pren un sentit nou al ser traduïda al grec pels LXX i posteriorment al llatí per la Vetus Latina i els Pares, exceptuant St. Jeroni en la versió llatina de la Vulgata.

<i>Bíblia Hebraica</i>	<i>LXX</i>	<i>La Vulgata</i>
אִם לֹא תִאֲמִינְךָ	καὶ ἔὰν μὴ πιστεύσητε	si non credideritis
כִּי לֹא תִאֲמִינְךָ	οὐδὲ μὴ συνῆτε	non permanebitis

15. En parlar, per ex., dels cavalls. E. JENNI-C. WESTERMANN, *Diccionario teológico manual del Antiguo Testamento*, I, Madrid, Cristiandad 1978.

16. Cf. *Sl* xxvii, 13; cxvi, 10. El terme «confiança» en hebreu és expressat amb el verb **בָּטַח** *bth*. Documentat esporàdicament fora de l'AT. A part de designar una situació i sentiment de seguretat també expressa l'acte de confiança. L'ús pròpiament teològic el trobem allà on la confiança en Jahvè és ferma i és fonamentada, o bé en expressions on es diu de forma clara que no existeix cap altre ésser o objecte digne de l'última confiança, fet que succeeix en tots els llocs on s'usa el terme **בָּטַח**. El mot és un terme teològic eminent que s'apropa pel seu significat al sinònim **יָמַן** 'mn en forma *bifil*. Tanmateix, però, la diferència és notable, mentre **יָמַן** 'mn és entès en sentit de «recolzar-se amb total seguretat en ... (Déu)», el verb **בָּטַח** *bth* té un sentit de «seguretat en ... (braços de la mare)», és usual trobar-lo en *Jeremies* i en salms de lamentació.

17. Cf. *Is* xxviii, 16.

18. Déu, en l'AT, també és anomenat el Déu de la 'aemæt, de la veritat, de la fidelitat, de la confiança. Així Jahvè és un Déu *næ'æman*, un Déu de «fiar» (*Dt* vii,9). És en aquest sentit que *Ap* iii, 14, anomena Crist «Amen». Per un sentit ple del terme **יָמַן** 'mn (*Dt* xxvii, 15-16). J. B. BAUER, *Diccionario de Teologia Bíblica*, Herder, Barcelona 1967.

El text de la Vulgata és pres directament del text hebreu,¹⁹ mentre que el text dels LXX té un notable canvi en la seva traducció. La primera forma del verb **יָדַן** 'mn és traduïda pel verb **πιστεύω** «creure, confiar, estar segur...». La segona forma del verb **יָדַן** 'mn és traduïda, en canvi, pel verb grec **συνῆτε** «comprendre, entendre...».

L'expressió, doncs, si bé és entesa pels traductors dels LXX en la mateixa línia original que el text hebreu resulta canviada substancialment en la traducció: « Si no creieu, no comprendreu (entendreu)».²⁰

Així trobem versions en llatí, que prenen com a base el text dels LXX o fan una traducció pròpia tenint en compte el text grec més que l'hebreu, i podem llegir *Is* 7,9:

«Nisi credideritis, inquit (*Isa.* VII) non intelligetis»²¹

«Si enim non credideris, inquit, nec intelligetis (*Isa.* VII,9)»²²

III. EL PENSAMENT FILOSÒFIC EN RAMON LLULL

Sovint Ramon Llull ha estat titllat de racionalista, el cert és que al llarg de l'Edat Mitja el tema de reflexió principal fou la relació existent entre fe i raó, però també és cert que en Llull aquest tema adquireix una rellevància especial.²³ Podem dir que dos són els punts de partença de la doctrina lul·liana: 1) el seu afany per convertir infidels, i que serà un dels tres propòsits de la seva vida; 2) la triple facultat de l'ànima, és a dir, les tres potències de l'ànima de St. Agustí, *en-*

19. St. Jeroni només dóna per vàlid el text hebreu: estava tan convençut de la *veritas hebraica* que pràcticament adoptà el cànon rabínic de l'AT. Tot i així la *Vetus Latina* no fou arraconada fins, podem dir, al Concili de Trento. Pares de l'Església i la mateixa Església de Roma tant feien servir el text de la *Vulgata* com el de la *Vetus Latina*, i trobem casos on es barregen les traduccions. Aquest element cal que es tingui present. És de gran utilitat en aquest aspecte B. FISCHER, *Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter*, Freiburg i. Breisgau 1985. F. RAURELL, «*I Déu digué...*». *La Paraula feta història*, Barcelona 1995.

20. La traducció grega dels LXX suposaria que la segona forma verbal **συνῆτε**, hauria llegit un text, on la forma verbal hebrea fos **יָדַן** en lloc de **יָדַן**. És de suposar que els traductors, per no caure un una reiteració del verb **πιστεύω**, haurien traduït la segona forma pel verb **συνῆτε**, canviant el sentit de l'expressió. Cal tenir en compte que el grec no té, però, un terme equivalent a l'hebreu. La qüestió aquí fora saber quin text hebreu tenien els traductors dels LXX, ja que les investigacions han fet veure que aquests redactors podien disposar d'alguns textos hebreus més antics que els masorètics. Hom podria pensar si tal vegada no fóra més fidel i originària (fins i tot pel tarannà teològic del profetisme i del deuteronomista) la traducció dels LXX que la transmissió del mateix Text Masorètic. Més endavant intentarem respondre.

21. TERTUL·LIÀ, *Ad Marcionem* IV, 408, (PL 2, 438)

22. AMBRÒS DE MILÀ, *De interpellatione Job et David*, Lib.I, c.IX (PL 14, 848)

23. M. EGEA I GER, *Fe i raó en Ramon Llull*, dins «Sapientia», LV (2000), 385-396.

teniment-memòria-voluntat, i a partir de les quals Llull justifica la finalitat i el sentit d'existència de l'home.

Llull assenyala dues raons en l'home: 1) *raó d'existència*, l'home existeix, està en el món perquè és homaníficat; 2) *raó d'agència*, la finalitat que l'home té en la vida, entendre-recordar-estimar Déu. Aquesta raó o fruit és més noble que el primer.

Així, doncs, les *raons necessàries* més que articular el sistema de Llull són aquelles eines *necessàries* destinades a una finalitat major: *convertir els infidels i entendre Déu* i, alhora, *demostrar l'indole racional de la fe cristiana. Sobretot dels dogmes de la Trinitat i de l'Encarnació*.²⁴

Per a Llull l'home està en el món per *entendre Déu*, i per aquest motiu Déu ha donat a l'home l'ús de raó. Els infidels, però, no entenen Déu, per això es fa necessari demostrar els 14 articles de fe amb *raons necessàries*, car si els infidels no tenen fe, no poden creure en Déu i, per tant, no poden entendre'l.

Per entendre s'ha de creure i per creure s'ha d'entendre:

«Si tu vols entendre lo ver fe e'ntendre t'auran mester. Ab fe comença a obrar en ço que volras encercar».²⁵

No era estrany que Llull donés més importància a la raó que a la fe a l'hora de convertir els infidels, ja que la raó és comú a tothom, mentre que la fe no. Per Llull l'únic camí pel qual l'infidel pot arribar a creure en Crist és entenent *raons necessàries*.²⁶

És lògic, doncs, que ens preguntem quin paper juga la fe en el pensament de R.Llull.

La fe, en Llull, sembla tenir major importància que l'enteniment en la mesura que permet creure allò que no es pot entendre, és una virtut que Déu dóna per creure en la seva unitat i trinitat:

«[...] Deus ha donada fe per so que guany mèrit a creure les coses que no entén. [...] Fe sobrepuja, en est mon enteniment, car més pot hom per fe amar Déu que per enteniment membrar Déu [...] Amable fill, per lum de fe s'exalsa l'ente-

24. Serà en *Arbre de ciència* on donarà cinc raons 'necessàries' per a entendre cada un dels catorze articles del *Símbol de la fe*. Llull anomena *raons* (rationes) els atributs divins, que també designa amb els termes de 'dignitats', 'virtuts', 'proprietats' i 'qualitats', i els considera en les seves mútues relacions. Però també els anomena 'rationes cogentes' i 'rationes probabiles' (equivalent pel context a 'rationes probativae'). Tanmateix, Llull dirà obertament que amb aquestes 'proves' o 'raons' no es poden construir arguments estrictament apodíctics, per a la demostració dels articles de la fe cristiana, sinó, únicament, 'rationes per aequiparantiam': S. GARCÍAS PALOU, *Ramon Llull en la historia del ecumenismo*, Barcelona 1986.

25. R. LLULL, *Lògica del Gatzell*, dins *Obres de Ramon Llull*, XVI, p. 28. Podem dir que aquesta seria la interpretació feta per Llull al text del profeta Isaïas: «Nisi credideritis, non intelligetis» (Is VII, 9).

26. R. LLULL, *Llibre de les meravelles*, dins *Obres Essencials I*, 445.

niment a entendre; car enaixí com lo lum va davant per demostrar les carreres, enaixí fe va davant al enteniment».²⁷

Fent un pas més endavant, el capítol 154 del *Llibre de contemplació* és on Llull estableix les diferències i analogies entre fe i raó, per Llull, la fe *aprebèn* les coses invisibles, mentre que la raó *aprebèn* les visibles; la fe tracta d'allò que la sola raó no pot arribar a entendre, així la fe queda reservada únicament a l'àmbit intel·lectual, mentre que la raó pertany al camp intel·lectual i sensorial.

Per Llull la fe no distingeix el verdader del fals, sinó que creu sense dubtar, mentre que la raó pot distingir allò verdader d'allò que és fals i, per tant, pot fer dubtar la fe de l'altre.²⁸ Endemés, per Llull, la fe ajuda a la raó perquè creu en allò que no entén, per tant, motiva la raó a entendre-ho.²⁹

En Llull la fe i la raó són dos camins amb els quals l'home busca la veritat.³⁰ La fe estimant recorda i recordant entén; la raó recorda i estima allò que entén.

De mica en mica, però, Llull, donà més importància a la fe que a la raó, i, si bé, la raó és capaç de comprendre tot allò que és objecte de creença, la fe serà per Llull cada cop més indispensable a la raó. Així les raons semblen anar perdent força en tota l'argumentació lul·liana.³¹ Tanmateix no sembla que Ramon Llull

27. R. LLULL, *Doctrina pueril*, dins *Obres de Ramon Llull*, I, 89-90.

28. Certament que la fe mena a la confiança, però en tot allò que hem dit fins ara sobre la fe considero que Ramon Llull confon la fe amb la confiança, fet normal en el seu temps. Però la fe no es redueix a creure allò que la raó no entén; si fos així estaríem sempre a un pas del fonamentalisme. Hem de recordar que l'Església Catòlica enfront del Protestantisme sempre ha cregut que la fe comporta unes raons que fan possible que hom s'hi adhereixi. Un altre fet important és saber que la fe sempre ha distingit el bé del mal, i ho fa a partir de molts elements: la Tradició, la lectura del text bíblic, els Concilis, els Pares... De fet el Magisteri té consciència que és necessari clarificar certs conceptes. És important notar que l'evangelista Joan distingeix clarament entre πιστεῦω, 'creure' i ἐλπίζω, 'confiar'. Cf. n. 15, noti's com en la Bíblia fe i confiança estan en un mateix pla. Per altra part és important tenir present que en l'AT, com en el NT i els Setanta, 'creure' és més una qüestió ontològica que no pas epistemològica.

29. La qüestió és: si la fe ajuda la raó a 'entendre' allò que per ella sola no podria arribar a comprendre, com es pot pretendre que els infidels tinguin la fe cristiana amb la sola raó(?). Llull dirà, referint-se a St. Agustí, que «compongué un llibre per a provar la Trinitat divina, *suposat el mèrit de la fe*». El cert és que St. Agustí també es formulà aquest mateix problema donant-li una resposta referida a *Is VII*, 9: «si no hi hagués veritats que no poguessin ésser compreses abans de creure-les, el profeta (referint-se a Isaïas) no hauria dit: 'si no creieu, no comprendreu' (*Is VII*, 9)», el fet és que Isaïas no va dir mai aquesta expressió, i, d'haver-la dita, no crec que el sentit fos el que s'ha volgut aplicar posteriorment.

30. Cf. *1 Cor* I, 19.

31. El Papa Climent V sempre tingué molt present la qüestió de la croada com una constant preocupació, de fet entenia que França i Anglaterra obraven pels seus propis interessos. Però de manera especial s'esforçà a respondre al desig del rei armeni que demanà ajut enfront de les persecucions musulmanes. El Papa francès sembla ésser que demanarà ajut per mitjà de la predicació a R. Llull. Cf. *Acta Aragonensia. Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Correspondenz Jaumes II (1291-1327)*. H. FINKE (ed.), I-III Berlin 1908-1922. En concret el vol.II, pp. 62-66 on sembla ésser que la predicació de la croada fou encomanada a Ramon Llull per ordre de Climent V. Cf. *Ramon Llull, Darrer llibre sobre la conquesta de Terra Santa*, Col·lecció Clàssics del Cristianisme 91, Introducció de Jordi GAYÀ.

descarti mai la fe enfront de la raó ni a l'inrevés. Per ell *fe-raó* són un binomi inseparable.³²

IV. LECTURA D'IS 7,9 EN ALGUNS PARES DE L'ESGLÉSIA³³

La relació fe-raó, tan debatuda al llarg dels temps i que troba el seu fonament en *Is* 7,9 (Setanta), comença a veure la llum ja des del principi del cristianisme en el NT,³⁴ i gràcies a l'actitud positiva de St. Agustí a favor d'una fecunda síntesi entre fe-raó serà possible convertir la religió en teologia.

Sembla ser que Ireneu de Lió, fou el primer dels autors cristians a interpretar *Is* 7,9 en termes de *problema-coneixement*.³⁵

«[...] nosaltres hem de mantenir inalterable la Regla de fe [...]. Per tant, un comportament d'aquest estil és una conquesta de la fe, perquè, com diu *Isaias: Si no creieu no comprendreu*; la fe no es concedeix per la veritat, ja que la fe es fonamenta en la veritat [...]».³⁶

La Regla de fe són els continguts fonamentals del cristianisme, el cristià la rep pel Baptisme. Per St. Ireneu la veritat fa adquirir la fe, perquè la fe està fonamentada sobre allò que és verdaderament el ser de les coses. Per Ireneu l'acompliment de la Regla de fe (dels manaments) és l'adquisició mateixa de la fe. Així el verdader coneixement consisteix en la fe mateixa.³⁷

Traducció de Pere LLABRÉS, pp. 39-41.

32. M. EGEE I GER, *o.c.*, «no accepto que diguin racionalista R. Llull », p. 393.

33. Entrar en un estudi detallat del pensament dels Pares Occidentals i Orientals en relació al tema fe-raó fóra una tasca de massa envergadura per les pretensions d'aquest treball. Així, doncs, farem una breu selecció d'autors i d'obres que ens podran ajudar a entendre millor la pluralitat amb que *Is* VII,9 va ser llegit i interpretat.

34. Pau refusa en un principi la saviesa d'aquest món per fer-la servir en un segon moment a favor del seu pensar (*1 Cor* 1, 19; *Act* XVII, 18). Igualment trobem en Joan una estreta relació entre «creure» i «conèixer», fins el punt d'afirmar d'un mateix fet que pot ser cregut i conegut (*Jn* VI, 69; VIII, 24. 28; XVII, 8; *1Jn* XVII, 8) i, per tant, conèixer, serà la realització i la finalitat del creure (*Jn* X, 38). De fet hi ha qui considera, dins els escrits judeo-cristians, *La Carta a Bernabé* com la primera al·lusió, dins la literatura cristiana, a la consigna agustiniana: *intellige ut credas; crede ut intelligas*. Consigna que set segles més tard, St. Anselm, posarà en curs per tota la fonamentació escolàstica: *fides quaerens intellectum*. Cf. *Bern* 1, 5; 21, 5; 2, 3. Pel que fa al verb «conèixer», en la seva forma (*yd'*) צדק dins el context bíblic d'Israel, no té un significat d'operació intel·lectual sinó de «relació íntima amb ... l'altre», en aquesta línia tenim sobretot el llibre del profeta *Oseas* (*Os* VI, 6). Per això considero que *Is* VII, 9, si emprés el verb «conèixer», ho faria en aquests termes i no com un operació intel·lectual en la direcció lul·liana.

35. R.J. DE SIMONE, *Fe en Diccionario Patristico y de la antigüedad cristiana*, A. di BERARDINO (ed.), Salamanca 1991.

36. IRENEU DE LIÓ, *Dem* I, 3 (CCG VII, 56)

37. En Ireneu hi ha una sola fe idèntica. La fe d'Abraham i del cristianisme és la mateixa. Per oposició al determinisme gnòstic dirà: «[...] l'assentiment de la intel·ligència a la fe és lliure».

Trobem en Tertul·lià la citació, també explícita, d'Is 7,9:

«Aquesta serà la fe que també havia donat la intel·ligència: *Si no creieu* (Is 7,9) *no entendreu*. Aprovant aquesta fe de la dona que únicament que creia [...] etc.»³⁸

Si no hi ha prèviament la fe no es pot fer una lectura verdadera dels esdeveniments. Tertul·lià va obrir com ningú l'abisme entre cristianisme i filosofia antiga.³⁹

Climent d'Alexandria cita en diferents obres Is 7, 9, aquí tenim un exemple:

«[...] quan un comença a viure la fe, adquireix el judici necessari per a rebre les divines paraules, perquè posseeix la fe mateixa com a criteri raonable de judici. Després ve la persuasió. I això mateix és el que significa el dit profètic: *Si no creieu, no entendreu*. Com a conseqüència, mentre tinguem temps, fem el bé a tothom, però especialment als germans en la fe. [...]».⁴⁰

«[...] *El meu just viurà de la fe*, va dir el profeta. I un altre profeta afirma: *Si no teniu fe, no entendreu*. [...]».⁴¹

Per Climent d'Alexandria la fe és criteri raonable de judici. L'ordre natural i l'ordre sobrenatural provenen de Déu. La fe és necessària per a obtenir el coneixement ple de la veritat. La fe, en St. Climent, és accés a la ciència de Déu i a la seva gràcia, és principi d'intel·lecció i d'acció. Fe i coneixement estan implicats, però no identificats. Climent d'Alexandria usa Is 7,9 en un pla filosòfic relacionant-lo amb l'evidència. Climent d'Alexandria té una teologia de la fe orientada bíblicament, sobre la base d'Is 7, 9, i explica clarament que: *Sense la fe no es pot aprendre res, ja que no es pot aprendre res sense un concepte intel·lectual previ*.

Trobem Is 7,9 citat, també, per St. Ambròs de Milà:

«[...] Desconeix l'home el seu camí, ni en els homes s'ha trobat la saviesa perfecta, ni en Moisès [...] ni en David que digué[...]. Conèixer l'altitud de la saviesa, o home, et depassa; en tens prou de creure. Perquè *si no creieu, diu, no entendreu*. No pots conèixer ni comprendre l'abisme; com comprendràs l'altura de la saviesa? [...]».⁴²

38. Traducció pròpia. TERTUL·LIÀ, *Ad Marcionem* IV, 408, (PL 2, 438). «[...] Haec erit fides, quae contulerat etiam intellectum: *Nisi credideritis (Isa VII), non intelligetis*. Hanc fidem probans Christus ejus feminae, quae solum credebat [...]». Aquesta obra fou elaborada contra Marció i la seva tesi herètica de separar el Déu (dolent) de l'AT del Déu (bo) del NT.

39. Tertul·lià dirà en un moment de la seva vida quan ja no pertanyia a l'Església sinó a la secta montanista: «Credo quia absurdum est», fórmula que no és històrica però que en substància mostra el sentir de Tertul·lià.

40. Traducció pròpia. CLIMENT D'ALEXANDRIA, *Stromata* I, 1,8.2 (CCG IX): *εκαί τουτ ην αρα το προφητικον εκεινο. εαν μη πιστευσητε, ουδε μη συνητε*».

41. Traducció pròpia. CLIMENT D'ALEXANDRIA, *Stromata* II, 2,8.2 (CCG IX): «[...] *Λεγει δε και αλλος προφητης· εαν μη πιστευσητε, ουδε μη συνητε*[...]».

42. Traducció pròpia. AMBRÒS DE MILÀ, *De interpellatione Job et David*, Lib.I, c.IX (PL 14, 848): « [...] *Supra est et scire, o homo, altitudinem Sapientiae, satis est tibi ut credas. Si enim non*

Tenim una clara al·lusió a *Job* 28. És una utilització intel·lectual del text, que no recull la frase en termes de confiança, sinó que intel·lectualitza la fe.⁴³

Podem dir que el punt culminant de la filosofia patristica és St. Agustí. La seva obra ha quedat per sempre com a font de primer ordre per a l'esperit filosòfic i teològic d'Occident. Deixeble de St. Ambròs de Milà (qui batejà Agustí el 387), la seva obra té la influència directa de Plató i dels seus escrits. L'aforisme agustinianà: «crede ut intelligas» pres d'*Is* 7,9, serà la base i fonament de tota la filosofia medieval.⁴⁴

«La fe precedeix l'entendre. Tu deies: Entendré, per tal de creure. Jo deia: Perquè entenguis, creu. La discussió és coneguda. Entendré, dius, per tal de creure. Creu, dic jo, per tal que entenguis. Respongui el profeta: *Si no creieu, no entendreu*»⁴⁵

El doble principi agustinianà respon a la dificultat, primera, de donar a la vida una orientació certa i prudent, i, segon, al fet que ningú no creu «si abans no ha pensat en què ha de creure», ja que és la raó la que demostra «a qui s'ha de creure».

Per St. Agustí primer hi ha un cert coneixement del fet de la revelació, després l'assentiment de la fe sota la influència de la gràcia, i finalment la reflexió sobre el que es creu i que porta a una comprensió més profunda. Per Agustí hi ha coses que si no se les comprèn no es poden creure, però n'hi ha d'altres que si no se les creu prèviament, no se les pot comprendre.⁴⁶

credideritis, inquit, nec intellegitis (Isa VII, 9). Abyssum scire non potes, abyssum non potes comprehendere, quomodo altitudinem Sapientiae comprehendes? Abyssus dixit: Non est in me: et tu potes dicere quia in te est Sapientia?».

43. Aquest tipus de lectura apologètica és la que trobarem, en part, en St. TOMÀS D'AQUINO, en relació a les *vies* per al coneixement de l'existència de Déu. Tomàs d'Aquino, però, negà que la raó pogués entendre els articles de fe. Per a ell la fe era superior a la raó i aquesta, davant els infidels, havia d'ésser defensada i no pas demostrada, perquè depassa l'enteniment. En l'aristotèlic St. Tomàs hi ha una nova valoració de la ciència natural enfront del coneixement de la fe. Aquell no és ja un simple instrument de la teologia, sinó que es presenta independent i amb els seus propis drets. Per a St. Tomàs la idea que Déu és allò primer conegut no és acceptada, per tant hi ha un refús del coneixement de les raons eternes, tan importants en St. Agustí. L'home necessita un coneixement sensible, si vol arribar a un coneixement verdader. Tanmateix St. Tomàs concedeix el privilegi a la fe, al voltant de la qual s'ha de desplegar la concepció del món i on tot saber filosòfic s'ha d'integrar.

44. Per una breu i bona aproximació al pensament de St. Agustí, vegeu J. HIRSCHBERGER, *Historia de la Filosofía*, I, ed. Herder, Barcelona 198513.

45. Traducció pròpia. AGUSTÍ D'HIPONA, *Sermones* 43, 6-9 (PL XXXVIII, París 1861, 257): «*Fides praecedit intelligere*. [...] Tu dicebas, Intelligam, ut credam; ego dicebam, Ut intelligas, crede. Nota est controversia [...]. Intelligam, inquis, ut credam: Crede, inquam, ut intelligas. Respondeat propheta: *Nisi credideritis, non intellegitis (Isa. VII, 9 sec. LXX)*. [...] et ego qui dico, scitum dicit Propheta. Imo crede, ut intelligas: verum dicimus, concordemus. Ergo intellige, ut credas: crede, ut intelligas [...] Intellige, ut credas, verbum meum; crede, ut intelligas, verbum Dei».

46. Cf. *Ro* x, 17: «La fe ve, doncs, de la predicació, i la predicació és l'anunci de la paraula de Crist».

Agustí pressuposa un determinat concepte de veritat, aquesta ha de ser eterna i necessària (per ex., les veritats matemàtiques), mentre que en el món dels cossos, la veritat és mutable. Per tant, la font de la veritat no està dins l'experiència del món sensible. Així l'ànima té en ella mateixa una llei o regles que guien la sensibilitat i que fan que puguem entendre el món sensible, encara que aquest no ens ofereixi la base per a les veritats eternes. Arribem, així, a l'esperit de l'home. Per a Agustí l'esperit de l'home està unit (adherit) a quelcom superior a ell: tot el que trobi ser verdader, no ho troba per si mateix. La veritat són les idees i raons eternes en l'esperit de Déu, i acabarà dient que la veritat és Déu mateix.⁴⁷ Per St. Agustí la veritat s'irradia des de Déu a l'esperit de l'home (Teoria de la il·luminació), però no és una espècie de revelació, sinó quelcom natural. És la veritat participada (per l'home) de la veritat absoluta⁴⁸ (Déu).

Agustí admet raons eternes que fonamenten tot ser de veritat, i en la seva llum, que és patrimoni originari i aprídic de l'esperit de l'home, ens trobem amb el món, el pensem i l'entendem, però aquestes raons eternes no pertanyen a l'enteniment humà sinó que pertanyen a Déu. Aquest principi epistemològic ha quedat com a base de la Teoria de la il·luminació.⁴⁹

V. IS 7,9 LLEGIT PER RAMON LLULL

1. Reflexió de R. Llull a l'entorn d'Is 7,9

La tensió entre la fe, com acceptació de la predicació de l'evangeli feta pels apòstols i per l'Església primitiva, i la raó com un esforç de la intel·ligència de la fe recorre tota la història del pensament cristià. Aquesta tensió, encara no resolta, troba un referent en *Is* 7,9, i és rellegida i interpretada pels Pares amb un tractament, més proper al significat del text original, si bé utilitza una traducció provinent dels LXX.⁵⁰

47. La veritat serà, doncs, ontològica.

48. És la mateixa idea platònica del Bé absolut.

49. El sistema filosòfic augustinià prepara, en part, el pensament lul·lià, si admetem que en St. Agustí la raó prepara la fe i la fe prepara la raó.

50. Si bé no llegien el text hebreu, en tant que apel·laven a la fe, com a fonament, per a la raó estaven més propers al sentit bíblic de l'expressió isaïana. S'entén que la lectura d'*Is* VII, 9, els Pares Grecs la varen fer a partir de la versió dels LXX, i els Pares Llatins (anterior a La Vulgata) la varen fer a partir del text de la *Vetus Latina* o a partir de les diferents traduccions que corrien provinents del text grec la qüestió fóra saber cada Pare quin text base utilitzava; aquest interrogant, però, no el podem respondre, ja que els Pares no donen raó del text bíblic sobre el qual han fonamentat la seva interpretació el problema, doncs, queda obert. Tanmateix, però, el problema fe-raó ja havia nascut, i farà el seu curs fins els nostres dies, al marge de la traducció més fidel de La Vulgata. V. nota 18.

Aquest d'Is 7,9 pren una lectura diferent dins el pensament lul·lià:

«[...] Però com que Déu no és copsable pels sentits ni per la imaginació, li semblà que tenir coneixement d'aquests actes intrínsecs era molt difícil [...] *Si no creieu, no entendreu*. I aleshores l'intel·lecte volgué ésser creient, per tal que el creure pogués entendre».⁵¹

L'única manera d'entendre un Déu no captable pels sentits ni per l'enteniment és a partir d'Is 7,9 amb allò que diu el profeta: la fe.

«[...] Isaïas digué (*Is 7,9*): *Si no creieu, no entendreu*. I així se segueix, que si creiem entenem. Però els jueus diuen que de Déu no entenen res. Però els cristians creiem. Perquè de Déu sabem moltes coses, com és ara la relació en la divinitat i els actes intrínsecs de la raó divina [...]».⁵²

En Llull es dona una doble metodologia argumentativa: 1) *de fe*, amb els fidels; en aquest diàleg, els fidels han d'usar la fe com instrument de revelació. 2) *de raó*, amb els infidels; en aquest diàleg estaria fent una lectura acomodaticia d'Is 7,9⁵³ com un acte més de la intel·ligència o de la raó.

En el seu diàleg amb els infidels vol fer intel·ligibles veritats d'ordre revelat.⁵⁴ El cert és que el pensament lul·lià arrenca de dues grans branques constantment interrelacionades: la *lògica* i la *mística*.⁵⁵

2. Selecció de textos lul·lians

Oferim tot seguit un conjunt de diferents textos lul·lians on apareix de forma clara i amb citació literal el text d'Is 7,9; sempre segons la versió dels LXX.

51. Traducció pròpia. Ramon LLULL, *De ascensu et descensu intellectus IX* (CC CM XXXV, 139/IX/5): «[...] Sed quia Deus est insensibilis et inimaginabilis, uisum fuit sibi, quod habere notitiam de istis intrinsecis actibus erat ualde difficile. [...] *Nisi credideritis, non intellegitis*. et tunc intellectus uoluit esse creditiuus, ut credere posset intelligere.[...]».

52. Traducció pròpia. R. LLULL, *De Fine I.3* (CC CM XXXV, 258/235): «[...] Isaïas dixit (*Is 7, 9*): *Nisi credideritis, non intellegitis*. Et sic sequitur, quod si credimus, intelligimus. Iudaei, uero dicunt [...] Sed nos christiani credimus, quia de Deo multa scimus, sicut relationem in diuinis et in actibus intrinsecis diuinarum rationum [...]».

53. Llull utilitza *Is VII, 9*, en una versió llatina que té com a text base la versió dels LXX.

54. V. nota 45. El pensament lul·lià partia del pressupòsit que els éssers i les seves propietats estan animats per un cert dinamisme lògicoment. La seva obra *Arts Magna* desenvolupa aquest pressupòsit.

55. En aquesta línia estarien les seves obres *Libre de Amic e Amat* i *Libre de contemplació en Déu*; culminació del seu pensament filosòfic, i on l'esperit s'instala en la voluntat amativa, per sobre de la memòria i l'enteniment.

Una interpretació apologètica del text d'Isaïas la trobem en:

«Maior est duplex, quia actus diuersi sunt. Verumtamen profert intelligere per credere, quia credere disponit intelligere, sicut dixit Isaïas propheta (7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*. Minor simpliciter est uera, quoniam ponendo secundum sensum maioris, priuat primum».⁵⁶

La reflexió de Ramon Llull és correcta: així com l'amor ennobleix la voluntat, igualment la fe ennobleix l'intel·lecte. Llull de bell nou fa una aproximació no literal del text isaïa:

«Unde patet, quod sicut uelle naturale non deterioratur per ascensum, quem facit per amare, interpretatum per caritatem, immo exaltatur et foritificatur, sic a simili credere per fidem interpretatum, non deterioratur, immo exaltatur et foritificatur per ascensum, quem facit intellectus cum intelligere, eo quia ipsum credere est causa siue coadiutor ascensus intelligendi. Et hoc patet per Isaïam prophetam, qui dicit (Is 7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*».⁵⁷

Tampoc no és el tema d'Isaïas el que aquí ens presenta Llull, per bé que l'argumentació sobre les virtuts teològals sigui bella i suggestiva:

«Et nisi caritas ista diligeret, non esset magnanima. Amplius: Est alia magnanimitas, scilicet, quando fides disponit intellectum ad magis intelligere. Ut patet per Isaïam, qui dicit (Is 7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*. Et nisi fides disponeret intellectum ad intelligendum alta de Deo, praedicta caritas non posset esse magnanima...».⁵⁸

Continua una lectura acomodaticia i apologètica del text d'Isaïas:

«Et ideo quando intellectus est inuestigatiuus cun lumine fidei, sicut dixit Isias (Is. 7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*, et transit ad intelligendum definitiones naturae diuinae et eternitatis, ...».⁵⁹

«Quia dixit: *Nisi credideritis, non intelligetis*, et credere et intelligere sunt actus ipsius intellectus, et intellectus est signatus per F, propter hoc eligimus F.»⁶⁰

56. R. LLULL, *De Novis Fallaciis* (LOHR, CC CM XXXVII; ROL XI, Turnholt, Brepols 1983, 35, líns. 359-361).

57. R. LLULL, *De Centum Signis* (MADRE, CC CM CXIV; ROL XXII, Turnholt, Brepols 1998, 299, líns. 22-29)

58. R. LLULL, *Liber Clericorum*, V. 5 (MADRE, CC CM CXIV; ROL XXII, Turnholt, Brepols 1998, 347, líns. 214-216)

59. R. LLULL, *Ars Compendiosa Dei*, (BAUZÀ, CC CM XXXIX; ROL XIII, Turnholt, Brepols 1985, 191, líns. 391-399).

60. R. LLULL, *Ars Compendiosa Dei* (BAUZÀ, CC CM XXXIX; ROL XIII, Turnholt, Brepols 1985, 325, líns. 1235-1252).

L'aproximació del text següent no agafa el nucli literal, sinó que és una aproximació pretextual:

«Ante uero quam Raimundista syllogizaret, uoluit dicere ista uerba:
Credere autem habet duas species. Una est credere, quod disponit intellectum, ut intelligat uerum. Cuius intellectus subiectum est intelligibile, sicut dicit Isaias propheta (cf. Is. 7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*».⁶¹

L'enteniment i la fe. Per Llull creure és superior a l'enteniment, si bé l'un ajuda l'altre:

«Ait Raimundus: In pluribus locis monstraui intellectum sub habitu fidei posse intelligere, suo quidem intelligere existente inferiore et suo credere superiore, sicut oleum supernatans aquae. Et numquid scis Esaiam dixisse (cf. Is. 7, 9): *Nisi credideritis, non intelligetis?*».⁶²

Aquí Llull com Bonaventura se serveix apològicament de la doctrina dels quatre sentits de la Bíblia:⁶³

«...in hoc apparet rusticitas Iudaeorum, qui stant ad litteram et non ad sensum allegoricum et tropologicum et anagogicum, sicut faciunt christiani [...] Anagogice: Sicut seminare, credere et intelligere inuicem obiectiue in eodem tempore existere non possunt. Nam prius oportet credere deinde intelligere, sicut figuratum est per Isaiam prophetam, probantem et dicentem (Is 7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*. Et cum ipsis sequitur meritum saluationis, scilicet fides, spes, caritas; sed simpliciter de littera non, sed de diuinis, ut dictum est. Et cum hoc ita sit, apparet, quod Iudaei sunt in errore, eo quia stant ad litteram tantum».⁶⁴

En aquest text següent trobem una altra vegada una interpretació acomodàcia i alhora espiritual:

«|Quidam doctor in theologia et quidam homo saecularis inter se de fide catholica disputabant. Doctor dicebat, quod fides catholica non potest probari; homo uero saecularis partem oppositam asserebat, dicendo sic: Si potest probari, uirtus et ueritas ecclesiae habent maius subiectum a minoritate prolongatum, quam si non possit approbari; etiam dixit Isaias: *Nisi credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9). Hoc est dictum, quod mediante fide ad intellec-

61. R: LLULL, *Liber Contradictionis* (HARADA, CC CM XXXII; ROL VII, Turnholt, Brepols 1975, 140, líns. 78-80).

62. R. LLULL, *Disputatio Petri et Raimundi*, I (OLIVER, SENELLART, DOMÍNGUEZ, CC CM LXXVIII; ROL XVI, Turnholt, Brepols 1988, 19, líns. 182-183).

63. Cf. F. RAURELL, *Ermeneutica biblico-bonaventuriana*, Barcelona 1998, pp. 59-100.

64. R. LLULL, *Liber Praedicationis contra Iudaeos* (MADRE, CC CM XXXVIII; ROL XII, Turnholt, Brepols 1984, 75, líns. 445-448)

tum deuenimus. Et super hoc coram papa ambo simul fuerunt ad iudicium audiendum».⁶⁵

Una aproximació no literal apologètica també la podem llegir en:

«Sed quid potest per se, est intelligere Deum, adiuuante tamen credere ad suum intelligere; sicut dixit Isaias (Is.7,9): *Nisi credideritis, non intelligetis*. Sicut aliquis homo, qui non erat philosophus, credebat Deum esse. Sed cum fuit philosophus, intellexit Deum esse; et tunc intellectus ascendit ad illum gradum, intelligendo, in quo erat credendo».⁶⁶

Una lectura «pastoral» del text, que no el fa créixer d'una manera homogènia, la trobem en:

«Quia homo credit fidem ut intelligat, secundum quod dixit Isaias (7,9) dicens: *Nisi credideritis, non intelligetis*, exstat principaliter intelligere finis temperantie. Et credere ueraciter exstat secundario finis temperantie; et hoc idem potest dici de imaginari. Vnde cum hoc ita sit, potest igitur cognoscere gradus, per quos exstat ordinata temperantia pro fidei seruiendo et eandem uenerando».⁶⁷

La reflexió lul·liana d'esperit augustiniana i bonaventurià no és una exegesi literal del text bíblic. Aquest esdevé un suport extrínsec per a la seva teologia:

«|Spiritus sanctus dat intellectui fidem, eo ut credat ueritatem, quam intelligere non potest, quia non est dispositus intelligere alta de Deo; sicut intellectus hominis mechanici, carpentoris uel fabri. Sed si homo est naturalis et theologus, potest Spiritus sanctus dare maiorem gratiam intellectui illius pro intelligendo, quam pro credendo; cum ita sit, quod credere sit, ob hoc ut sit intelligere. Quod quidem credere est instrumentum ad credendum. Et hoc significauit Isaias propheta, quando dixit: *Si non credideritis, non intelligetis* (Is.7,9)».⁶⁸

Una interpretació acomodaticia, però no literal, on el profeta, segons Llull, no plantejaria el tema de la distinció entre fe i raó, sinó el tema que «creure és entendre i entendre és creure» la trobem en:

«Quaeritur primo: Quare homo fidem acquirere non potest? Et respondendum est per intellectum, qui non habet naturam inueniendi ueritatem fidei cre-

65. R. LLULL, *Liber de Consilio* (SALA MOLINS, CC CM XXVI; ROL X, Turnholt, Brepols 1982, 199, líns. 516-519).

66. R. LLULL, *Ars Generalis Ultima*, IX, 1 (MADRE. CC CM LXXV; ROL XIV, Turholt, Brepols 1986, 276, líns. 560-563).

67. R. LLULL, *De Virtutibus et Peccatis*, III, 4,1 (DOMÍNGUEZ, SORIA CC CM LXXVI; ROL XV, Turnholt, Brepols 1987, 204-205, líns. 69-70).

68. R. LLULL, *De Septem Donis*, III (CC CM LXXVI; ROL XV, Turnholt, Brepols 1987, 444, líns. 75-77).

dendo | proprie, sed intelligendo ueritatem demonstratiue [...] Quaeritur: Vtrum euacuetur fides, cum aliquis attingit per rationem id, quod credebat per fidem? Et dicimus, quod non simpliciter, sed secundum quid; nam in eo, quod attingit per rationem, transit credere in intelligere; remanet, tamen fides per habitum, per quem se habet homo ad credendum per fidem [...] Et hoc bonum est esse, etiam ut remaneat coniunctio scientiae et fidei, per quam homo differenter quiescat | per credere et intelligere. Et etiam hoc significauit Isaias quando dixit: *Nisi credideritis non intelligetis*.⁶⁹

VI. CONCLUSIÓ

Les investigacions sobre els LXX han permès descobrir que els seus traductors tenien, per alguns llibres, un text hebreu més antic que l'arquetipus dels masoretas. Estaríem, per tant, en condicions de poder dir que el text grec és més fidel, a l'hora de traduir *Is* 7,9, que el text original hebreu usat pels masoretas?.

Certament, no. Primer perquè sabem que els traductors grecs, pel que fa al text d'Isaïas, no semblen tenir un text hebreu més antic que el dels masoretas i sabem, també, que els LXX, en Isaïas, interpreten.

Argumentaré també dos factors que crec importants. El tarannà del pensar profètic, i que fonamenta el pensar del deuteronomista és molt clar. L'important per a Israel és la fe en Déu i la fidelitat a l'Aliança. Solament mantenint-se fidel en la fe a Jahvè, Israel serà salvat de tot mal, perquè serà el poble just i perfecte. No entra, doncs, dins els esquemes profètics una comprensió «intel·lectual» de la fe. La fe en Israel és creure en Déu U.

Si el text d'*Is* 7,9 parlés d'un «coneixement de Déu», tampoc crec que ho fes en un sentit d'operació intel·lectual. El «coneixement de Déu» dins el pensar bíblic, i profètic en concret, es dirigeix cap a la «relació íntima amb... l'altre, amb ...Déu». Conèixer és posseir l'altre en tant que s'entra en una íntima i plena relació (*Ex* 3,13-14; *Os* 6,6). Certament podem dir que el saber sobre els éssers i les coses ens fa estimar-les, però no és menys cert que estimant coneixem.

Tanmateix, però, hem d'estar alerta a no fer una lectura desvirtuada dels LXX. Estigmatitzar-lo fóra un error. La traducció no implica necessàriament una traïció. Traduir no pot ser mai, perquè així ho exigeix el text, una pura operació mecànica de *transliteració*. Comporta necessàriament una interpretació, i com més s'apropi a la veritat del text, lluny de restar-li sentit, li afegirà un plus.⁷⁰

Certament que *Is* 7,9, en els LXX queda considerablement modificat. Hom es pot preguntar si tal vegada traïx el text original hebreu. Si de cas, fonamenta bíblicament el pensar filosòfic dels Pares que gira a l'entorn del diàleg fe-raó.

69. R. LLULL, *Lectura Artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae Generalis*, VI (CC CM CXIII; ROL XX, Turnholt, Brepols 1995, 395, lín. 680; 413, líns. 1370-1371).

70. F. RAURELL, *o.c.*, pp. 3-154. L'autor, amb el seu depurat estil literari, ens ajuda a comprendre el sentit de la traducció-interpretació del text bíblic.

Creure en *Is* 7,9 és posar la confiança en Déu; creure, per a Israel i pels profetes, és la fe fidel i confiada en Jahvè, en Déu. Un Déu que salva i que es manté fidel perquè estima sense condicions.

Is 7,9, en els Pares, s'apropa més al significat originari hebreu, si bé utilitzen una traducció provinent del text grec dels LXX. Fe i raó es complementen, i en ocasions són independents (St. Tomàs, Duns Escot), però la fe no perd la primacia. La raó aprofundeix la pròpia «intel·ligència de la fe», i alhora la raó, l'intel·lecte, queda elevat per la fe.

Ramon Llull es mou contínuament entre fe i raó. Les seves obres apunten a la raó per donar pas després a la fe. Hom diu que en les seves obres s'observa una evolució del seu pensar filosòfic on la primacia de la raó donaria pas a la primacia de la fe. Però una relació logicamística, (més que no pas una relació fe-raó), és sempre present en el pensament lul·lià formant un tot. Un tot, que en el diàleg amb els «infidels» guanya terreny la lògica i l'intel·lecte, i on el creure, fonamentant-se en *Is* 7,9, es converteix en una operació intel·lectual. Llull parteix de premisses no racionals fonamentades solsament en la fe. Tal vegada, però, Ramón Llull s'oblidà de mostrar Déu.

Ramón Llull ens fa do, en les seves obres, de la seva genial lògica i profunda mística, i ens ajuda, avui dia més, a continuar aprofundint en el diàleg interreligiós a partir de la fe i la raó.